

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

НЕМАЄ ЛЮДИНИ – НЕМАЄ ПРОБЛЕМИ: ДЕЯКІ ГІПОТЕЗИ ЩОДО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МАСОВИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ З МАСОВОЮ КУЛЬТУРОЮ І ПОБУТОВОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

М. М. Слюсаревський, І. І. Ревера, м. Київ

Обґрунтовується потреба переходу від умоглядних тверджень до конкретно-наукового розроблення проблеми впливу трагічних подій радянського минулого на масову психологію та поведінку сучасних українців. На думку авторів, обов'язковим проміжним кроком на цьому шляху має стати висунення придатних для емпіричної перевірки наукових гіпотез. Робиться спроба запропонувати гіпотетичний конструкт, що поєднує масові політичні репресії 30-х років ХХ ст. з фактами побутової злочинності в посттоталітарних суспільствах і зразками сучасної масової культури. Як факти побутової злочинності розглядаються замовні вбивства, що скоюються заради вирішення пересічними громадянами життєвих проблем; як зразки масової культури аналізуються телесеріали, що мимохіть “підказують” такий спосіб вирішення життєвої проблеми. При цьому констатується принципова відмінність ставлення до вбивства у видовищних практиках масової культури і класичних творах художньої літератури, які, засуджуючи вбивство як найтяжчий злочин, засвідчують водночас наявність у масовій психології тенденцій прийнятності побутової злочинності як способу вирішення життєвих проблем. Припускається, що, маючи опертя в масовій психології, політичні репресії 1930-х років справили на неї “зворотний” деструктивний вплив, посиливши та поглибивши згадані тенденції. Висувається також припущення, що інспіроване політичними репресіями трансгенераційне вкорінення стереотипів побутової злочинності відбувається, з одного боку, безпосередньо (за допомогою каналів міжпоколінної комунікації), з другого – за посередництвом масової культури, яка теж обтяжена психологічними наслідками масових політичних репресій. Здійснено мисленневий експеримент, що продемонстрував можливість операціоналізації запропонованого гіпотетичного конструкта і, отже, його емпіричної перевірки.

Ключові слова: масова психологія і поведінка, політичні репресії 1930-х років, побутова злочинність, масова культура, телесеріали, замовні вбивства, трансгенераційне вкорінення поведінкових стереотипів.

Постановка проблеми. Нинішнім поколінням українців дісталась у спадок виповнена багатьма трагічними подіями історія радянських часів. Тож природно, що ці події широко обговорюються в науковій літературі та публіцистиці. У процесі такого обговорення цілком виправдано актуалізується проблема їхнього впливу на сучасний стан українського соціуму. Найбільше уваги при цьому приділяється Голодомору 1932–1933 років [9; 12; 19], який дедалі частіше осмислюється не лише в аспекті його соціально-демографічних наслідків, а й також як психологічна травма, що передається трансгенераційними механізмами від минулого до сучасності [4; 5; 13; 14].

Однак на сьогоднішній день українські вчені роблять лише перші кроки в напрямку конкретно-наукового розроблення проблеми впливу трагічних подій радянського минулого на масову психологію і поведінку сучасних українців. Інакше кажучи, проблему можна вважати такою, що радше тільки поставлена, ніж ґрунтовно розробляється. Це засвідчують передусім публікації, присвячені тому ж Голодоморові.

Аналіз останніх публікацій та виокремлення невирішених частин загальної проблеми. У публікаціях на тему Голодомору йдеться про його етнокультурні [1], духовно-моральні [16], морально-психологічні [23], соціально-психологічні [20] та політико-психологічні [15] наслідки, стверджується, що він справив деструктивний вплив на суспільну психологію українців [10], їхню національну свідомість [8], національний характер та групову ідентичність [4; 5] тощо. Ставити під сумнів ці твердження ніби й не випадає з огляду на їхню постульовану очевидність. Проте у строго науковому сенсі вони все ж залишаються припущеннями, які потребують доведення. Але вразливим місцем таких припущень є те, що їх здебільшого не вдається операціоналізувати, а отже, неможливо й перевірити. Тому подальше розроблення проблеми віддалених психологічних наслідків трагічних подій радянського минулого передбачає, як обов'язковий проміжний крок, висунення придатних для емпіричної перевірки наукових гіпотез.

Першим прецедентом висунення (і підтвердження!) такого плану гіпотез стало дослідження “Голодомор 33: Розбити тишу”, проведене нещодавно Вікторією Горбуною та Віталієм Климчуком, які на великій емпіричній базі простежили зв'язок між пережитим українськими родинами досвідом Голодомору і деструктивними переконаннями та стратегіями поведінки нащадків [2; 3]. На нашу думку, це дослідження може слугувати певним взірцем для висунення науково обґрунтованих гіпотез щодо віддалених психологічних наслідків не лише Голодомору, а й інших трагічних подій радянської історії.

Маємо на увазі зокрема масові політичні репресії 1930-х років [17], психологічні наслідки яких в українській соціогуманітарній науці обгово-

рюються наразі вочевидь недостатньо, не кажучи вже про конкретні дослідження.

Нерозробленими при цьому є такі аспекти проблеми, як:

- імовірна взаємозалежність злочинних за своєю сутністю політичних репресій і побутової злочинності;
- імовірний вплив масових політичних репресій на масову культуру посттоталітарного суспільства;
- імовірна роль масової культури у трансгенераційному вкоріненні деструктивних стереотипів побутової поведінки.

Означені аспекти проблеми й стали предметом нашого пошукового дослідження. Як необхідний елемент їх аналізу розглядалися також особливості ставлення до злочину у видовищних практиках масової культури порівняно з творіннями класичної художньої культури.

Мета статті: запропонувати гіпотетичний конструкт, який поєднує зразки масової культури і факти побутової злочинності зі сферою політики, а саме з масовими політичними репресіями 1930-х років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерельну базу наших міркувань склали чотири інформаційно-змістові блоки, які ми спробували співвіднести між собою, щоб отримати згаданий гіпотетичний конструкт. Перший блок – сучасні телесеріали як зразки масової культури, другий – класичні твори художньої літератури на тему вбивства заради особистого “щастя”, третій – масові політичні репресії в колишньому Радянському Союзі, четвертий – доступна статистика замовних убивств на побутовому ґрунті сьогодні в Україні.

Почнемо з телесеріалів, які, власне, й наштотували на ідею цього дослідження. Ми проаналізували вісім серіалів, що демонструвалися впродовж 2017 року на телеканалах “Інтер” та “Україна” (табл.). Усі вони є творами мелодраматичного жанру, відповідно до законів якого після веремії перебільшено драматичних подій серіал повинен мати щасливе для головних персонажів завершення.

Коротко відтворимо сюжет одного із цих серіалів – “Заборонено кохання”. Події серіалу розпочинаються з пригоди: незаміжня Катерина (актриса – Ольга Гришина), будиши вагітною, ледь не потрапляє під колеса дорогого джипа. У непритомному стані її доставляють у пологовий будинок, а коли вона приходить до тями, повідомляють, що дитя померло. Насправді ж його оголошують сином Крістіни – громадянської дружини успішного бізнесмена Віктора Олексійовича, яка імітувала вагітність, аби домогтися з ним офіційного одруження. Проте, закрутивши роман з лікарем пологового будинку, Крістіна цей шанс втрачає: дізнавшись про роман, розгніваний Віктор Олексійович з нею пориває, а сина, якого вважає своїм, забирає, запросивши Катерину на роль няньки.

Проаналізовані телесеріали

Назва	Режисер	Сценарист	Де і коли створено	Кількість серій	Жанр
Капітанша	Володимир Янощук	Катерина Андерсон	Україна, 2017	16	мелодрама
Друге життя Єви	Олександр Ітиглов-молодший	Алла Сніцар	Україна, 2017	8	мелодрама
Заборонене кохання	Ігор Забара	Віктор Приходько	Україна, 2016	12	мелодрама
Інша жінка	Олександр Басаєв	Ярослава Сегал	Україна, 2014	4	мелодрама
Сила серця	Ігор Штернберг	Асія Сулеєва	Росія, 2012	4	мелодрама
Я тебе нікому не віддам	Володимир Янощук	Аліна Семерякова, Ольга Кулагіна	Спільне російсько-українське виробництво, 2010	4	мелодрама
Найщасливіша (Самая счастливая)	Костянтин Фролов	Євген Фролов	Спільне беларусько-російське виробництво, 2010	4	мелодрама
Райські яблука	Валерій Дев'ятилов	Олена Старкова	Росія, 2008	12	мелодрама

Так вона опиняється в розкішному будинку, де бізнесмен мешкає разом зі своєю демонічно підступною сестрою і двома племінниками, один з яких хороший (працює на фірмі дядечка), а другий, що захоплюється наркотиками, – поганий, як і його підступна матуся. Катерина, живучи у свого благодійника і перебуваючи у вельми складних стосунках з його родичами, інтуїтивно дедалі більше впевнюється, що то її, а не його дитина. Тим часом у неї закохуються: і сам Віктор Олексійович, і його хороший племінник на ім'я Герман, і зрештою – це кращий, це позитивніший Германів друг і співробітник Єгор. Віктора Олексійовича Катерина не кохає, Германа спочатку кохає, потім розлюблює і в кінцевому підсум-

Психологічні чинники побудови громадянського суспільства та демократизації політичного життя

ку закохується в Єгора. Після низки сюжетних колізій бізнесмена, змовившись, убивають його сестра і позаний племінник, хороший племінник Герман гине в авіакатастрофі, а Катерина виходить заміж за Єгора, котрий завдяки невпізнанно зміненим унаслідок авіакатастрофи зовнішності та голосу, видає себе за Германа, дістає за заповітом увесь бізнесменів спадок і домагається повернення Катерининої дитини, яку була відібрана намовлена конкурентами Віктора Олексійовича Крістіна.

Ось так щасливо для головної героїні завершується серіал. Заради цього щасливого фіналу сценарист послідовно умертвляє небажаних претендентів на її руку і серце. Їхня смерть де-факто стає умовою щасливого кінця. Адже зрозуміло, що якби залишився в живих хоч один, Катеринине “щастя” було б затьмарене неминучими матеріальними чи моральними втратами. Їй довелось би якось співіснувати в цьому дуже непростому світі з людьми, в яких вона їхня ймовірне щастя так чи інакше відібрала. І це співіснування, зрозуміло, було б далеко не безхмарним.

Так само чинять сценаристи й усіх інших проаналізованих мелодрам. У кожному телесеріалі заради щасливого для головної дійової особи фіналу хтось з легкої руки сценариста гине:

- чоловік героїні, який, повернувшись із в’язниці, стає на заваді її новому, кращому, коханню (телесеріал “Я тебе нікому не віддам”);
- негативний персонаж, котрий викрадає в позитивної героїні дитину, справжнім батьком якої він є (телесеріал “Найщасливіша”);
- закоханий у героїню пристарілий багатій-благодійник, що з доброго дива віддає їй свою спадщину, а також його непутящий син (телесеріал “Інша жінка”);
- молода коханка чоловіка головної героїні, яка залишає ніби спеціально на втіху подружжю свою новонароджену дитину (телесеріал “Райські яблучка”);
- рідна сестра героїні, що дає їй змогу одружитися із сестриним чоловіком (телесеріал “Друге життя Єви”);
- дуже близька головній героїні бездітна сім’я, яка, сама того не відаючи, виховувала, взявши з притулку, її дитину (телесеріал “Капітанша”);
- грошовитий лікар-хірург поважного віку, за якого, оскільки він урятував її маленького брата, змушена була вийти заміж юна героїня і страшенно цим мучилася, а тепер, звільнившись від обтяжливого шлюбу, отримує в спадок чоловікову клініку і на додачу – молодого чоловікового асистента, котрого встигла палко покохати (телесеріал “Сила серця”).

Отже, маємо чималу (достатню для початкового припущення) вибірку – вісім різних телесеріалів, створених у різних країнах пострадянського простору, у різні роки, різними режисерами і сценаристами.

Але в кожному віднаходимо *один і той самий сценарний хід*. Тобто вочевидь простежується певна тенденція.

Причому цей сценарний хід використовується як суто допоміжний прийом, додатковий і малозначущий з погляду провідної сюжетної лінії, провідного мотиву і мети твору (вдосталь похвилювати глядача, щоб затим потішити щасливим кінцем мелодрами). Цей хід, ці сюжетно допоміжні смерті видаються як авторам, так і продюсерам та демонструвальникам серіалів настільки буденними і несуттєвими, що про них зазвичай навіть не згадується в рекламних анотаціях. Усе дуже просто: певний персонаж повністю вичерпує свій драматургічний потенціал і його сценарист усуває, щоб не заважав завершити фільм відповідно до законів жанру – щасливою розв'язкою.

Такий підхід кардинально відрізняє телесеріали від класичних творів художньої літератури, що, здавалось би, перегукуються із серіалами, зображуючи вбивства, скоєні не в ім'я якихось ідеалів і не в стані афекту, а свідомо – заради досягнення особистих цілей чи вирішення особистих проблем, тобто, як прийнято їх кваліфікувати, убивства на побутовому ґрунті.

Найбільш репрезентативними в цьому сенсі творами світової літератури правомірно вважати: трагедію “Макбет” Вільяма Шекспіра [21], роман “Злочин і кара” Федора Достоевського [6], роман “Тереза Ракен” Еміля Золя [7], повість “Леді Макбет Мценського повіту” Ніколая Лескова [11]. Усі ці твори зображують не маніяків, не садистів, а звичайних і в принципі незлостивих людей, таких самих як і герої сучасних телесеріалів. Навіть шекспірівська леді Макбет, що, здавалось би, є втіленням світового зла, вочевидь просто “накручує” себе, вдається до самонавіювання, щоб непохитно виконати взяту на себе роль організаторки вбивства. Проте відмінність від телесеріалів тут очевидна: у творах красного письменства вбивство заради особистого “щастя”, фізичне усунення іншої людини посідає *центральне місце*, зображується як *злочин* з детальним аналізом його мотивів і психологічних наслідків.

Можна б говорити про виродження класичної теми художньої літератури в допоміжний прийом телесеріалів. Проте більш вірогідним видається припущення, що *насправді тут узагалі немає жодного зв'язку*. Пишучи телесценарії, їхні автори про ці художні твори скоріше за все навіть не згадують. Тому варто пошукати інші причини поширення вбивства як допоміжного прийому телесеріалів.

У період між створенням означених шедеврів художньої літератури відбулися дві світові війни, революції, кривава громадянська війна. Це, безперечно, створило сприятливий фон для поширення полегшеного ставлення до вбивства людини. Проте безпосередня причина його вкорінення в масовій культурі, на наш погляд, була все ж інша. Її важко не побачити в

масових політичних репресіях 30-х років ХХ ст., що розпочалися з убивства С. М. Кірова.

Під машкарою продовження класової боротьби (пригадаймо ліквідацію куркульства як класу) здійснювалося банальне усунення потенційних політичних конкурентів, що прогностично теж могли претендувати на “щастя” володіння абсолютною владою. А далі все відбувалося за сценарієм Шекспірового “Макбета”: знищувались усе нові й нові з можливих симпатиків усунутих конкурентів, які у хворобливій уяві узурпатора могли з мотивів помсти загрожувати його особистій безпеці, відібрати у нього “щастя” неподільної влади.

Концептуальним оформленням цього безумства став приписуваний Сталіну і легковажно повторюваний у роки критики культу особи та й до сьогодні афоризм “*Немає людини – немає проблеми*”*. До втілення його в життя у геометричній прогресії долучалися сотні й тисячі вождів меншого масштабу – партійних секретарів, голів рад різного рівня, а також пересічних громадян, що писали доноси, оскільки їхній кар’єрі, спокою чи добробуту заважав колега по роботі, сусід, дружинин коханець тощо [17].

Масові політичні репресії не лише залякали суспільство, вони імпліцитно виконали *функції*: легітимізації вбивства іншої людини як способу розв’язання особистих проблем чи досягнення особистих цілей, узвичаєння цього способу, його спрощення та масовизації. І в кінцевому підсумку дегуманізували процес сприйняття найтяжчого злочину, що скоюється на побутовому ґрунті (в особистих інтересах).

Але масові політичні репресії у величезній країні навряд чи були б можливими, якби не мали опертя в людській природі, у наявній на той час масовій психології. Масова психологія в певному сенсі була до них готова, принаймні на рівні непоодиноких, якщо не сказати багатьох, представників соціуму. Про це, гадаємо, переконливо свідчить повість Н. Лескова “Леді Макбет Мценського повіту”, яка докорінно відрізняється від інших творів на тему вбивства людини заради особистого “щастя” тим, що показує: далеко не всім людям властиві ті нестерпні муки сумніння, які постулювали Шекспір, Золя і Достоевський як нібито неминучу кару за порушення біблійної заповіді – за вбивство ближнього. Немає сумніву в тому, що персонажі Лескова, скоївши жахливі вбивства, безбідно жили б собі далі, не знаючи майже ніяких докорів совісті, якби не безглузда жадібність захланного коханця Катерини Ізмайлової – цієї повітової Леді Макбет.

---

* Частота звернень до цього афоризму, який згадують у публічному та побутовому дискурсах зазвичай із сумнівною іронією, на нашу думку, може бути предметом окремого аналізу.

На жаль, на відміну від більшості інших живих істот людина з незапам'ятних часів надто часто вбивала собі подібних, не відчуючи при цьому особливих мук сумніння. На ці ганджі людської натури й спиралися масові політичні репресії, разом з тим багатократно поглиблюючи і посилюючи їх.

Можна припустити, що на позасвідомому рівні культивування гонимого концепту “Немає людини – немає проблеми” відбувається й сьогодні – як у масовій культурі (тих же серіалах), так і в масовій поведінці, одним з найпотворніших виявів якої є тяжкі злочини на побутовому ґрунті, а саме *замовні вбивства*.

Навряд чи випадково в Україні та інших країнах пострадянського простору замовні вбивства скоюються значно частіше, ніж у більшості держав Заходу. Вони становлять 10 % від загальної кількості вбивств, тоді як, наприклад, у Великій Британії та США – удвічі менше (5 %), а в Австралії – у п'ять разів менше (2 %). Як стверджує поліцейська статистика (далеко не бездоганна і почасти суперечлива), близько 90 % замовних убивств мають економічне підґрунтя (вбивають бізнесменів за борги, конкурентів по бізнесу тощо), а на побутовому ґрунті здійснюється, мовляв, *лише* кожне десяте замовне вбивство*. Однак у даному контексті це “лише” виглядає доволі моторошно, тим паче якщо взяти до уваги мізерні суми, за які люди задля вирішення особистих проблем замовляють кілерам своїх остогидлих чоловіків, коханців і коханок, братів і сестер. Оплата цієї послуги інколи становить смішні 10 або навіть 8 тисяч гривень!

Отже, вимальовується такий гіпотетичний конструкт (рис.). Із запропонованого конструкта випливає, що масові політичні репресії, точніше – їхні віддалені в часі наслідки, справляють вплив на нинішній стан побутової злочинності як безпосередньо (за допомогою сформованих у 30-ті роки поведінкових стереотипів, які передаються каналами міжпоколінної комунікації), так і опосередковано – через телесеріали, що демонструють найпоширеніші зразки “отруєної” тими ж політичними репресіями масової культури. І не виключено, що опосередкований вплив є навіть потужнішим, ніж безпосередній. Адже телесеріали мимохіть утілюють найзаповітнішу мрію всіх добropорядних убивць, що не мають садистських нахилів.

---

* З інформацією про замовні вбивства можна ознайомитися на сайтах: <https://ukr.segodnya.ua/criminal/zakaznye-ubiystva-v-ukraine-killerov-nahodyat-sredi-osuzhdennyh-i-studentov-784436.html>; <https://tsn.ua/ukrayina/kiler-bum-v-ukrayini-poslugi-naymanogo-vbivci-vid-tisyachi-dolariv.html>

Рис. Гіпотетичні взаємозв'язки масових політичних репресій з масовою культурою і побутовою злочинністю.

“Ти честолюбний і величчя прагнеш, // Але без злочину зійти бажаєш // На висоту”, – говорить про Макбета його дружина, добре знаючи чоловіка і розуміючи, що свої злочинні прагнення він волів би реалізувати, як то кажуть, не забруднивши рук [21, с. 356]. Цю дуже влучну характеристику Макбета ще більш наочно увиразнено в російському перекладі Б. Пастернака:

Ты полон честолюбья.
Но ты б хотел, не замаравши рук,
Возвыситься и согрешить безгрешно.
.....
И ты колеблешься не потому,
Что ты противник зла, а потому, что
Боишься сделать зло своей рукой [22, с. 431].

Таку мрію час від часу потаємно леліють і чимало споживачів телесеріалів. А позаяк чудодійним, бажаним для суб'єкта чином у реальному житті інша людина, що є перепорою на шляху до омріяного "щастя", зазвичай не усувається, то не залишається нічого іншого, як найняти кілера. Може, він і погодиться за 8 тисяч... Відтак коло замикається: допоміжний сюжетний хід серіалу, осівши в підсвідомості, у слухний час виринає звідти у вигляді підказки щодо способу вирішення життєвої проблеми.

Безперечно, це поки що система гіпотез, які потребують перевірки. Така перевірка, звісно, нелегке завдання. Але воно принципово піддається розв'язанню.

Якщо піти, скажімо, шляхом Климчука і Горбунової, можна виокремити змінні, що відображають, з одного боку, досвід, пережитий українськими родинами за часів масових політичних репресій 1930-х років, з другого – ставлення нинішньої генерації цих родин до певних способів вирішення життєвих проблем. Відтак, підібравши відповідні індикатори, простежимо зв'язки між тими і тими змінними.

Так само, виокремивши потрібні змінні і відповідні індикатори, можна простежити зв'язки між частотою та інтенсивністю споживання пересічними громадянами телепродукції певного стилю і усвідомлюваною чи неусвідомлюваною прийнятністю для них тих підходів до вирішення життєвої проблеми, що допускають фізичне усунення іншої людини. Таким же чином можна дослідити й зв'язки між схильністю творців телесеріалів до послуговування певними сценарними прийомами і життєвим досвідом, набутим їхніми родинами за часів масових політичних репресій.

Складніше перевірити гіпотезу про те, що в масовій психології, ймовірно, були передумови для тотального поширення політичних репресій у тодішньому суспільстві. Але й це завдання теж можна розв'язати – зрозуміло, опосередковано, за допомогою так званих дистантних методів. Skorиставшись, наприклад, статистичними матеріалами (якщо вони десь є в наявності), які дали б змогу співвіднести локалізацію в певних місцевостях убивств, що скоювались на побутовому ґрунті до Жовтневого перевороту та в перше десятиліття після нього, з кількістю доносів, що писалися в цих місцевостях у 1930-ті роки.

Тобто запропонований гіпотетичний конструкт так чи інакше можливо операціоналізувати, що й потрібно для його емпіричної перевірки.

Висновки. На підставі проведеного дослідження правомірно припустити, що:

а) широкомасштабний розмах злочинних за своєю сутністю політичних репресій 1930-х років мав опертя у масовій психології, де простежувались тенденції прийнятності побутової злочинності (вбивства на побутовому ґрунті) як способу вирішення життєвої проблеми;

б) маючи опертя в масовій психології, політичні репресії справили на неї “зворотний” деструктивний вплив, посприявши вкоріненню в ній поведінкових стереотипів побутової злочинності, заснованих на прийнятності фізичного усунення іншої людини як способу вирішення життєвих проблем;

в) інспіроване політичними репресіями трансгенераційне вкорінення в масовій психології стереотипів побутової злочинності відбувається, з одного боку, безпосередньо (за допомогою каналів міжпоколінної комунікації), з другого – за посередництвом масової культури, яка теж зазнає впливу віддалених психологічних наслідків масових політичних репресій і, зазнаючи його, транслює стереотипи побутової злочинності;

г) одним із виявів укорінення у масовій психології поведінкових стереотипів побутової злочинності є поширення практики замовних убивств заради вирішення життєвих проблем.

Як показав мишленевий експеримент, цей гіпотетичний конструкт піддається операціоналізації. Його можна розгорнути у вигляді низки змінних, з виокремленням відповідних індикаторів, що дає змогу дослідити емпіричними методами ймовірні зв'язки між цими змінними і тим самим перевірити висунуті припущення.

Перспективи подальшого розроблення проблеми вбачаються як в емпіричній перевірці запропонованого гіпотетичного конструкта (що саме собою зрозуміло), так і у висуненні інших гіпотез щодо віддалених психологічних наслідків масових політичних репресій 1930-х років. На нашу думку, продуктивними могли би бути зокрема гіпотези, що стосуються ймовірної зумовленості деяких характеристик політичної (наприклад, електоральної) та економічної поведінки наших сучасників набутим їхніми родинами в часи масових репресій життєвим досвідом, сформованими під тиском тодішніх екстраординарних обставин стратегіями пристосування та виживання.

Література

1. Відлуння голодомору-геноциду, 1932–1933: етнокультурні наслідки голодомору в Україні / ред.: Кричів Р., Романів О. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 2005. – 199 с.
2. *Горбунова В.* Чи варто радіти життю: Якими є психологічні наслідки Голодомору в повсякденному житті українців / Вікторія Горбунова, Віталій Климчук // Україна молода. – 2017. – 8 серпня.
3. *Горбунова В.* “Ми можемо ставати пліч-о-пліч не лише під час революції, а й щодня” / Вікторія Горбунова, Віталій Климчук // Урядовий кур’єр. – 2017. – 27 жовтня.
4. *Горностай П. П.* Колективна травма та групова ідентичність / П. П. Горностай // Психологічні перспективи. – 2012. – Спец. вип. “Актуальні

- проблеми психології малих, середніх та великих груп”. – Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. – С. 89–95.
5. *Горностай П. П.* Коллективные травмы и национальный характер / П. П. Горностай // Психологічне консультування і психотерапія. – 2014. – № 1-2. – С. 127–137.
  6. *Достоевский Ф.* Преступление и наказание: Роман / Ф. Достоевский. – Москва : Олимп, 2001. – 496 с.
  7. *Золя Э. Тереза Ракен / Эмиль Золя // Тереза Ракен; Дамское счастье: Романы / Эмиль Золя ; пер. с фр. Ю. И. Данилина и Е. Гунста. – Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1986. – С. 3–174.*
  8. *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Богдан Кравченко. – Київ : Основи, 1997. – 252 с.
  9. *Кульчицкий С.* Демографічні втрати України у ХХ столітті / Станіслав Кульчицкий // Дзеркало тижня. – 2004. – 2–8 жовтня.
  10. *Лащенко О.* Голодомор як фактор впливу на суспільну психологію [Електронний ресурс] / Олександр Лащенко. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org>
  11. *Лесков Н.* Леди Макбет Мценского уезда / Н. Лесков // Повести и рассказы. – Москва : Правда, 1981. – С. 19–69.
  12. *Мейс Дж.* Післягноєидне середовище // День і вічність Джеймса Мейса / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ, 2008. – С. 156–157.
  13. *Найдьонова Л. А.* Трансгенераційна передача психологічної травми голодомору / Л. А. Найдьонова // Психологічні перспективи. – 2011. – Спец. вип. “Психологічні виміри українського соціокультурного простору”. – С. 3–12.
  14. *Найдьонова Л. А.* Історична травма спільноти: як нащадкам пам’ятати трагічне? / Л. А. Найдьонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 2. – С. 48–55.
  15. *Обушний М.* Політико-психологічні аспекти Голодомору 1932–1933 років / Микола Обушний, Тетяна Воропаєва // Соціальна психологія. – 2009. – № 2. – С. 39–48.
  16. *Огірко О.* Духовно-моральні наслідки голодомору в Україні / Олег Огірко // Персонал. – 2002. – № 11. – С. 25–27.
  17. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя “Великого терору” в СРСР : матеріали Всеукр. наук. конф., м. Київ, 15 березня 2012 р. / упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 456 с.
  18. Психологічні наслідки Голодомору – занижена самооцінка і страх українців перед владою // Дзеркало тижня. – 2012. – 29 листопада.
  19. *Стасів Л. В.* Необхідно повернути і зберегти генетичну пам’ять / Л. В. Стасів // Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу : матеріали Всеукр. наук. конф., м. Київ, 15 листопада 2002 р. – Київ, 2003. – С. 259–261.
  20. *Трофімова Н.* Які соціально-психологічні наслідки Голодомору? / Н. Трофімова, В. Сонюк // День. – 2003. – 22 листопада.
  21. *Шекспір В.* Макбет / пер. Б. Тена (з участю В. Гуменюка) // Шекспір Вільям. Твори в 6 т. Т. 5. – Київ : Дніпро, 1986. – С. 344–415.

22. *Шекспир В.* Макбет / Вильям Шекспир ; пер. Б. Пастернака // Избранные произведения / Вильям Шекспир. – Москва : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1953. – С. 425–465.
23. *Шитюк М.* Голод – геноцид 1933 року: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків на території Миколаївщини / М. Шитюк // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв, 2002. – С. 344–362.

References

1. Kruchiv, R., Romaniv, O. (2005). *Vidlunnia holodomoru-henotsydu, 1932–1933: ethnokulturni naslidky holodomoru v Ukraini* [The echo of Holodomor-henocide, 1932-1933: enthocultural consequence of Holodomor in Ukraine]. Lviv: Shevchenko Scientific Society (ukr).
2. Horbunova, V. and Klymchuk, V. (2017). *Chy varto radity zhyttiu: yakymy ye psykholohichni naslidky Holodomoru v povsiakdennomu zhytti ukrainsiv* [Is it worth to be glad about life: what are psychological consequences of Holodomor in everyday life of Ukrainians]. *Ukraina moloda* [Young Ukraine], 8 August (ukr).
3. Horbunova, V. and Klymchuk, V. (2017). “My mozhemo stavaty plich-o-plich ne lyshe pid chas revolutsii, a i shchodnia” [We can stand side-by-side not only during revolutionary times but every day]. *Uriadovi kurier* [Government courier], 27 October (ukr).
4. Hornostay, P. P. (2012). *Kolektyvna travma ta grupova identychnist* [Collective trauma and group identity]. *Psykholohichni perspektyvy. Spetsialnyi vypusk “Aktualni problemy psykholohii malykh, serednikh ta velykykh grup. Vol. 2. Problema tsilnosti suspilstva, hrupy ta osobystosti* [Psychological perspectives. Special Issue “Actual problems of psychology of small, medium and large groups”. Problem of integrity of society, group and personality], pp. 89–95 (ukr).
5. Hornostay, P. P. (2014). *Kollektivnyye travmy i natsionalnyy kharakter* [Collective trauma and national character]. *Psykholohichne konsultuvannia i psykhoterapiia* [Psychological counselling and psychotherapy], 1-2, 127–137 (rus).
6. Dostoyevskiy, F. (2001). *Prestupleniye i nakazaniye* [Crime and punishment]. Moscow: Olimp Publ. (rus).
7. Zola, E. (1986). *Thérèse Raquin; Damskoye schastye: Romany* [Thérèse Raquin; Ladies Paradise: Novels]. Kishinev (rus).
8. Kravchenko, B. (1997). *Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini XX st.* [Social change and national conscious in Ukraine in XX century]. Kyiv: Osnovy Publ. (ukr).
9. Kulchytskyi, S. (2004). *Demografichni vtraty Ukrainy u XX stolitti* [Demographical loss of Ukraine in XX century]. *Dzerkalo tyzhnia* [Week mirror]. 2-8 October (ukr).
10. Lashchenko, O. *Holodomor yak faktor vplyvu na suspilnu psykholohiiu* [Holodomor as an impact factor for psychology of society], retrieved at: <http://www.radiosvoboda.org> (ukr).
11. Leskov, N. (1981). *Ledi Makbet Mtsenskogo uyezda* [Lady Macbeth of the Mtsensk District]. *Povesti i rasskazy* [Novels and short stories]. Moscow: Pravda Publ. (rus).

12. Mace, J. (2008). Pisliahenotsydne seredovyshe [After-genocide environment]. *Den' i vichnist Dzheimsa Meisa* [Day and eternity of James Mace]. Kyiv, pp. 156–157 (ukr).
13. Naydonova, L. A. (2011). Transheneratsiina peredacha psykholohichnoi travmy holodomoru [Trans-generational transfer of psychological trauma of Holodomor]. *Psykholohichni perspektyvy. Spetsialnyi vypusk "Psykholohichni vymiry ukrain-skoho sotsiokulturnoho prostoru"* [Psychological perspectives. Special Issue "Psychological Dimensions of Ukrainian socio-cultural space"], pp. 3-12 (ukr).
14. Naydonova, L. A. (2012). Istorychna travma spilnoty: yak nashchadkam pamiataty trahichne? [Historical trauma of community: how successors should remember the tragedy?]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota* [Practical psychology and social work], 2, 48–55 (ukr).
15. Obushny, M. and Voropayeva, T. (2009). Polityko-psykholohichni aspekty Holodomoru 1932–1933 rokiv [Political and psychological aspects of Holodomor of 1932-1933]. *Sotsialna psykholohiia* [Social psychology], 2, 39–48 (ukr).
16. Ohirko, O. (2002). Dukhovno-moralni naslidky holodomoru v Ukraini [Spiritual and moral consequence of Holodomor in Ukraine]. *Personal* [Personel], 11, 25–27 (ukr).
17. Bazhan, O. and Podkur, R. (2013). *Politychni represii v Ukrainiskii RSR 1937–1938: doslidnytski refleksii ta interpretatsii. Do 75-richchia "Velykoho teroru" v SRSR* [Political repression in Ukrainian Soviet Republic in 1937–1938: research and interpretation. For 75 years anniversary of "Great Terror" in USSR]. Kyiv: Institute of history of Ukraine (ukr).
18. Psykholohichni naslidky holodomoru – zanyzhena samoostinka i strakh ukraintsiv pered vladoiu [Psychological consequence of Holodomor – low self-esteem and fear of authority of Ukrainians]. *Dzerkalo tyzhnia* [Week mirror] (2012). 20 November (ukr).
19. Stasiv, L. V. (2003). Neobkhidno povernuty i zberehty henetychnu pamiat [We need to get back and preserve genetic memory]. *Holodomor 1932–1933 rokiv yak velychezna trahediia ukrain-skoho narodu* [Holodomor of 1932–1933 as a huge tragedy of Ukrainian nation]. Materials of All-Ukrainian scientific conference, Kyiv (ukr).
20. Trofimova, N. and Sonyuk, V. (2003). Yaki sotsialno-psykholohichni naslidky Holodomoru? [What are the social and psychological consequences of Holodomor?]. *Den' [Day]*, 22 November (ukr).
21. Shakespeare, W. (1986). Makbet [Macbeth]. In William Shekspir, *Tvory v shesty tomakh. Tom 5* [William Shakespeare. Works in 6 volumes. Vol. 5]. Kyiv: Dnipro Publ. (ukr).
22. Shakespeare, W. (1953). Makbet [Macbeth]. In William Shekspir, *Izbrannyye proizvedeniya* [Selected works]. Moscow (rus).
23. Shytuyk, M. (2002). Holod – henotsyd 1933 roku: istoryko-politolohichniy analiz sotsialno-demohrafichnykh ta moralno-psykholohichnykh naslidkiv na terytorii Mykolaivshchyny [Famine-genocide of 1933: historical and political analysis of social-demographic and moral-psychological consequences on the territory of Mykolaiv region]. *Mykolaivshchyna: litopys istorychnykh podii* [Mykolaiv region: chronicle of historical events]. Mykolaiv (ukr).

Слюсаревский Н. Н., Ревера И. И. Нет человека – нет проблемы: некоторые гипотезы о взаимосвязи массовых политических репрессий с массовой культурой и бытовой преступностью

Обосновывается необходимость перехода от умозрительных утверждений к конкретно-научной разработке проблемы влияния трагических событий советского прошлого на массовую психологию и поведение современных украинцев. По мнению авторов, обязательным промежуточным шагом на этом пути должно стать выдвигание пригодных для эмпирической проверки научных гипотез. Предпринимается попытка предложить гипотетический конструкт, связывающий массовые политические репрессии 30-х годов XX в. с фактами бытовой преступности в посттоталитарных обществах и образцами современной массовой культуры. В качестве фактов бытовой преступности рассматриваются заказные убийства, совершающиеся с целью решения среднестатистическими гражданами возникших жизненных проблем; в качестве образцов массовой культуры анализируются телесериалы, произвольно “подсказывающие” такой способ решения жизненной проблемы. При этом констатируется принципиальное отличие отношения к убийству в зрелищных практиках массовой культуры и классических произведениях художественной литературы, которые, осуждая убийство как тягчайшее преступление, свидетельствуют одновременно о наличии в массовой психологии тенденций приемлемости бытовой преступности как способа решения жизненных проблем. Предполагается, что имея предпосылки в массовой психологии, политические репрессии 1930-х годов оказали на нее “обратное” деструктивное воздействие, усилив и углубив упомянутые тенденции. Высказывается также предположение, что инспирированное политическими репрессиями трансгенерационное укоренение стереотипов бытовой преступности происходит, с одной стороны, непосредственно (по каналам межпоколенческой коммуникации), с другой – посредством массовой культуры, которая тоже отягощена психологическими последствиями массовых политических репрессий. Осуществлен мысленный эксперимент, продемонстрировавший возможность операционализации предложенного гипотетического конструкта и, следовательно, его эмпирической проверки.

Ключевые слова: массовая психология и поведение, политические репрессии 1930-х годов, бытовая преступность, массовая культура, телесериалы, заказные убийства, трансгенерационное укоренение поведенческих стереотипов.

Slusarevskyy M. M., Revera I. I. No man, no problem: Some assumptions regarding correlation of mass political repressions with mass culture and domestic crime

The article justifies the need for the shift from the metaphysical speculations to the actual scientific exploration of the impact the tragic events of the Soviet past had on the contemporary Ukrainians' mass psychology and behavior. In the authors' view, a mandatory intermediate step towards this is to put forward the hypotheses that can be empirically verified. The authors make an attempt to propose a theoretical construct that links mass political repressions in the 30's of the XX century with the facts of domestic crime in the post-totalitarian societies and samples of modern mass culture. Assassinations performed by common citizens for the sake of solving their life problems are viewed as examples of domestic crime while the TV shows which casually “suggest”

that way of solving life problems to the viewers represent mass culture. The authors state a conceptual difference in the attitude to assassination in the showy practices of mass culture and in the classical literature works. They denounce murder as the gravest crime and, at the same time give evidence of the tendency of mass psychology to accept domestic crime as a way to deal with the wear and tear of life. It is assumed that being enrooted in mass psychology, political repressions of the 1930s had a “reverse” destructive influence amplifying and deepening the abovementioned tendency. The authors put forward an idea that inspired by political repressions the transgenerational rooting of domestic crime stereotypes occurs in a direct way (by means of inter-generational channels), on the one hand, and through mass culture, on the other, which is also burdened by psychological consequences of mass political repression. A mental experiment has been conducted, which proved a possibility to operationalize the proposed hypothetical construct and, thus, to verify it empirically.

Key words: mass psychology and behavior, political repressions of the 1930s, domestic crime, TV shows, assassinations, transgenerational rooting of behavioral stereotypes.